

ADAK RAPPORT 84

Archeologische begeleiding aanleg Hendrik I-lei in Turnhout

S. DELARUELLE

De Archeologische dienst Antwerpse Kempen maakt deel uit van de projectvereniging Erfgoed Noorderkempen tussen de gemeenten Baarle-Hertog, Beerse, Kasterlee, Oud-Turnhout, Turnhout en Vosselaar met steun van de Vlaamse gemeenschap en de provincie Antwerpen.

Colofon

Opdrachtgever	Stad Turnhout, Campus Blairon 200, 2300 Turnhout
Project	Turnhout-Noordboulevard
Projectcode	11021 TUR-NBV
Type onderzoek	Opgraving
Vergunning nr.	2011/451
Vergunninghouder	Stephan Delaruelle
Naam site	Turnhout-Uitbreidingsstraat-Noordboulevard
Auteurs	Stephan Delaruelle
Kaarten & plannen	Stephan Delaruelle (©NGI/AGIV)
Foto's & tekeningen	Stephan Delaruelle
Omslagontwerp	Hanna Maes
ISBN	9789081207485

© AdAK , april 2013

Niets uit deze uitgave mag worden veeleelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de Archeologische Dienst Antwerpse Kempen.

Samenvatting

Tussen 20 december 2011 en 27 januari 2012 werd door de Archeologische Dienst Antwerpse Kempen (AdAK) in samenwerking met Stad Turnhout een archeologische begeleiding uitgevoerd van de aanleg van de Hendrik I-lei in Turnhout. De afgravingen voor het verleggen van de oude spoorwegberm tussen de Guldensporenlei, Jachthoornstraat, Koningin Elisabethlei, Renier Sniedersstraat, Veldekensweg, Wouwerstraat en Uitbreidingsstraat vormt een mogelijke bedreiging voor eventuele archeologische resten die zich hier nog in de bodem bevinden.

Doel van het onderzoek was het documenteren van eventuele archeologische resten die bij de werken aan het licht zouden komen. Hiervoor werden de graafwerken nauwlettend opgevolgd met geregelde werkbezoeken. Gemiddeld werd een strook van ca. 7-10 meter breedte afgegraven naast het bestaande talud over een lengte van ongeveer 660 meter. Aan de overkant van het kanaal werd een zone afgegraven voor de aanleg van een talud aan de uitgang van de fietserstunnel. In totaal komt dit neer op een zone van ca. 4500 m².

Bij de opvolging bleek dat het gebied eerder moerassig was in het verleden. De oorspronkelijke bodem wordt afgedekt door een pakket van ca. 50 cm venige, humeuze grond. De top van de oorspronkelijke zandbodem was roestbruin door ijzerinspoeling.

Tijdens het onderzoek bleek dat bijna nergens op het tracé het archeologische niveau werd aangesneden. Voor de werken –het verplaatsen van het talud– bleek het te volstaan om de bovenste 30 cm af te graven, waarbij het vlak werd aangelegd op de moerassige en venige bodem. Vervolgens werd daar het zand van het oude talud opgestort en aangereden om zo een schans te maken naar de fietsersbrug over het kanaal.

Aangezien de werken geen schade toebrengen aan het mogelijke aanwezige bodemarchief en er geen indicaties zijn dat er op deze locatie bewoning uit verleden kan worden verwacht, is besloten de terreinen vrij te geven voor de geplande werken.

Inhoudsopgave

1	Inleiding	7
2	Landschappelijk kader	8
2.1	Geologie en geomorfologie	8
2.2	Bodemkunde	8
3	Historisch en archeologisch kader.....	10
3.1	Historisch Kader.....	10
3.2	Archeologisch kader.....	10
4	Onderzoeksstrategie.....	14
5	Resultaten	15
6	Conclusie en aanbevelingen.....	16
6.1	Conclusie	16
6.2	Aanbevelingen	16
	Literatuur	17
	Lijst van afbeeldingen	18

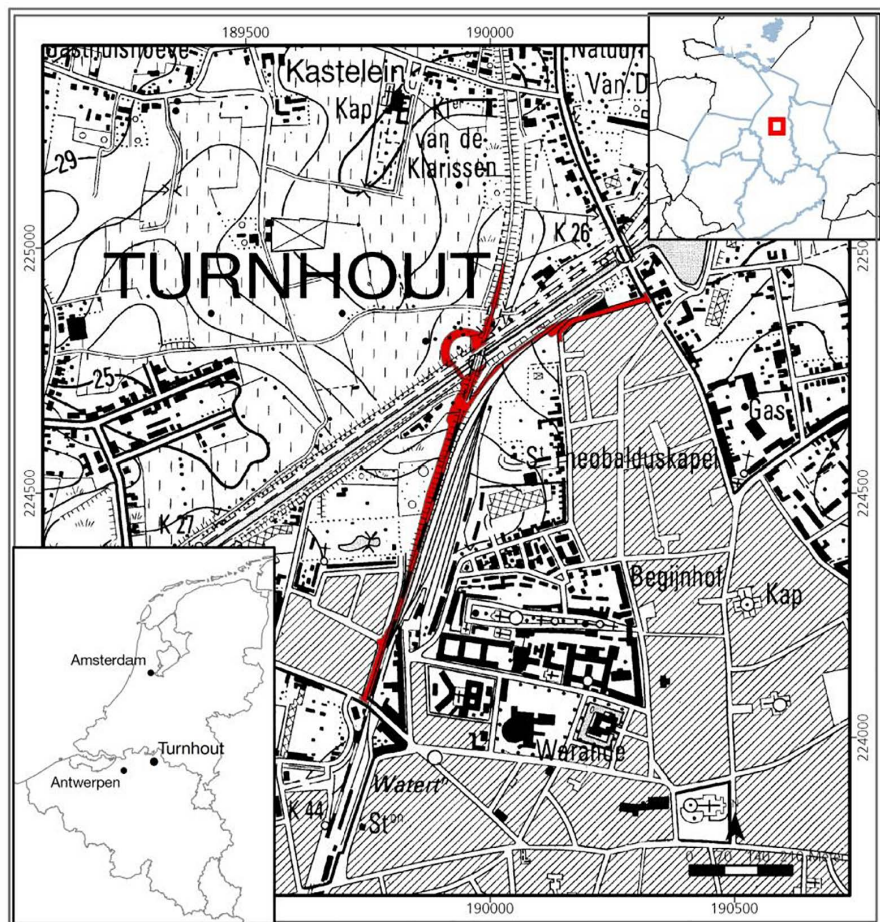

1 Inleiding

Tussen 20 december 2011 en 27 januari 2012 werd door de Archeologische Dienst Antwerpse Kempen (AdAK) in samenwerking met Stad Turnhout een archeologische begeleiding uitgevoerd van de aanleg van de Hendrik I-lei in Turnhout.

De afgravingen voor het verleggen van de oude spoorwegberm tussen de Guldensporenlei, Jachthoornstraat, Koningin Elisabethlei, Renier Sniedersstraat, Veldekensweg, Wouwerstraat en Uitbreidingsstraat, kadastraal bekend als afd. 1, sectie B, nrs. 947C, 948C, 954B, 954C, 954F, Uitbreidingsstraat, Noordboulevard, vormt een mogelijke bedreiging voor eventuele archeologische resten die zich hier nog in de bodem bevinden.

Figuur 1.1. Situering van het tracé van de nieuwe Hendrik I-Lei in Turnhout.

Deze werken vormen immers een concrete bedreiging voor de archeologische resten die zich mogelijk in de bodem bevinden. De begeleiding werd uitgevoerd door Stephan Delaruelle. Het grondwerk werd uitgevoerd door de firma Vangeel Wegenbouw NV uit Turnhout.

Figuur 1.2. Sfeerfoto van het terrein tijdens de aanleg van het talud aan het kanaal

2 Landschappelijk kader

2.1 Geologie en geomorfologie

Het plangebied bevindt zich bovenop de uitloper van de zogenaamde microcuesta, een oud-pleistocene kleiopduiking die is gevormd door kustvlakteafzettingen in een getijdenzone. Deze formatie van ca. 30 m dikte omvat de kleien van de Kempen, nl. de Klei van Sint-Lenaerts/Rijkevorsel en de jongere Klei van Turnhout. Deze kleilagen worden onderling gescheiden door het Zand van Beerse. Deze steilrand (cuesta) vormt het interfluvium tussen het Schelde/Netebekken en het Beneden-Maasbekken en is te volgen vanaf Zandvliet langs Stabroek, Kapellen, over Braschaat, Schoten Schilde, Zoersel, Malle, Beerse, Vosselaar tot Turnhout. Voorbij Turnhout gaat de steilrand over in de uitlopers van het Kempense plateau.

Tijdens de laatste ijstijd, het Weichseliaan (ca. 120.000-13.000 jaar geleden) is deze rug met zand afgedekt, dat door polaire wind werd aangevoerd vanuit de drooggevalen Noordzeebedding. Deze zandafzettingen werden tijdens de laatste koude fase, het Laat-Glaciaal (ca. 13.000-10.000 jaar geleden) door verstuivingen omgewerkt tot lange oost-west georiënteerde zandruggen.

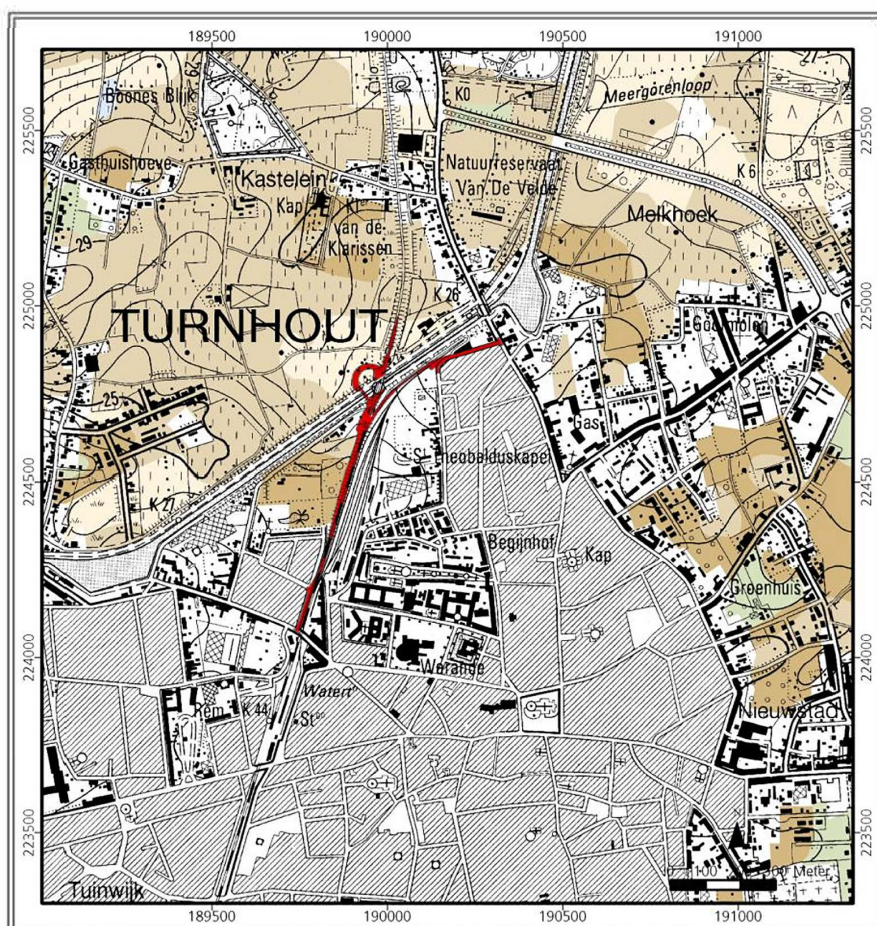
2.2 Bodemkunde

De bodems ter hoogte van het plangebied bestaan uit matig droge zandgronden (klasse c) tot vochtige zandgronden (klasse e), die gekarteerd

zijn als bodems met een diepe antropogene humus A-horizont. Dat betekent dat een groot deel van het terrein vanaf de Late Middeleeuwen is afgedekt door een plaggenlaag. Dergelijke terreinen zijn archeologisch waardevol omdat de sporen in de ondergrond afgedekt worden tegen verdere verstoring. Daarnaast vormen deze gronden ook een indicatie voor oude akkergronden.

Figuur 2.1. Drainage en van de bodems in en rond het plangebied. bruin: matig goed gedraineerd. lichtbruin: matig vochtig, beige: vochtig

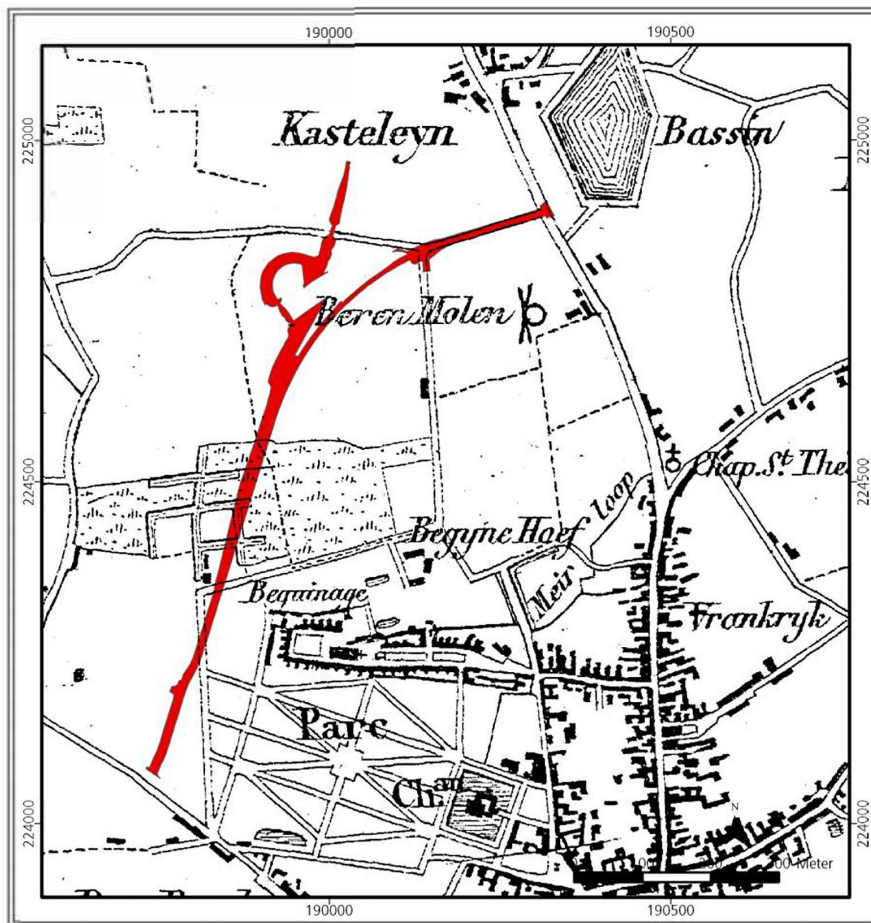

Tijdens het onderzoek bleek de afdekkende cultuurlaag rond de 0,5 m en 0,75 m dikte. Van een echt plaggendek bleek echter geen sprake. De antropogene ophoging zijn vermoedelijk louter gebeurd om hier een lageregelegen moerassig gedeelte te dempen. Het lijkt er tevens op dat de iets drogere zandkop in de praktijk niet binnen het plangebied valt. Overal was een sterk humeus en venig pakket waar te nemen, dat eerder wijst op vochtige zandgronden. Het klopt dat de vochtigheid van de bodem toeneemt naar het kanaal (in het noorden) toe. Afgaande op de bodems was het gebied in het verleden nat en moerassig.

3 Historisch en archeologisch kader

3.1 Historisch Kader

Op de kaart van Vandermaelen (1848) is inderdaad te zien dat het tracé dwars door een moerassig stuk loopt, dat ontwaterd wordt door een systeem van brede grachten. Vermoedelijk was dit gebied in ontginning door de begijnen. Wat de functie van dit grachtensysteem is, is niet volledig duidelijk. Mogelijk zijn het rootputten voor vlas.

Figuur 3.1. Situering van het plangebied op de kaart van Vandermaelen (1848).

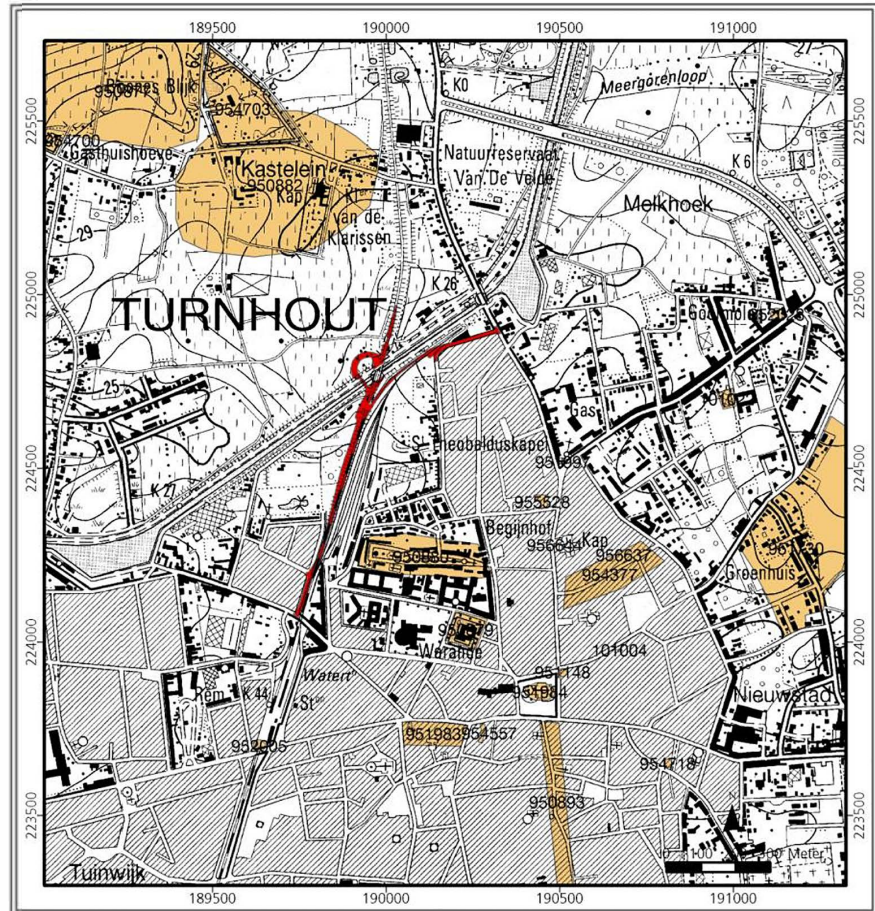
3.2 Archeologisch kader

In de nabije omgeving van het plangebied zijn geen archeologische vindplaatsen bekend. In het centrum van Turnhout ten zuidoosten van het tracé, zijn ondertussen verschillende vindplaatsen bekend, die dateren vanaf de ijzertijd. De opgravingen in het centrum wezen uit dat de middeleeuwse bewoning daar teruggaat tot in de 6de eeuw, in de merovingische periode. In de elfde eeuw wordt dan opnieuw een nederzetting ingeplant, die aan het begin van de 13de eeuw door Hendrik I wordt omgevormd tot een vrijheid met een groot marktplein en aanpalend een kasteeldomein (Delaruelle en

Tops 2012). Op dit kasteeldomein wordt vanaf de 14de eeuw dan een beginnhof ingericht. Dit kent zijn grootste expansie vanaf de late 16de eeuw onder invloed van de 80-jarige oorlog.

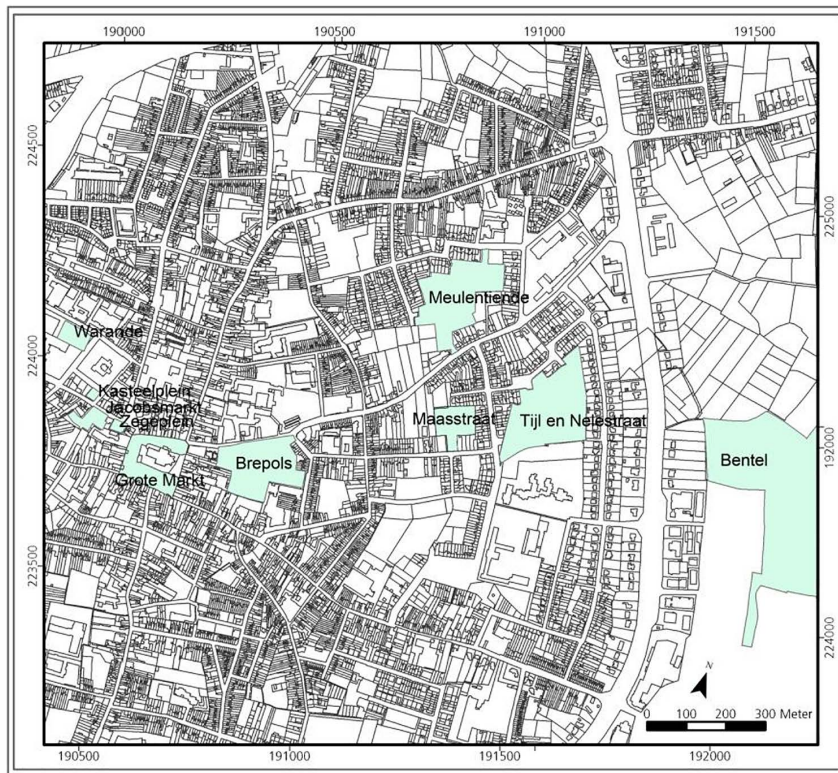
Figuur 3.2. Overzicht vindplaatsen (CAI) in de buurt van het plangebied.

Hieronder een kort overzicht van de opgravingen in het centrum.

Naar aanleiding van de bouw van een nieuw gerechtsgebouw op de hoek van het Kasteelplein en de Warandestraat werd in 2005 een archeologische opgraving uitgevoerd. Hierbij kwamen een zespallig gebouw uit de vroege middeleeuwen, enkele paalkuilen uit de volle middeleeuwen alsook restanten van muren en kelders uit de negentiende eeuw aan het licht (De Smaele et al. In voorbereiding).

In 2007 werd archeologisch veldonderzoek verricht aan het Zegeplein, naar aanleiding van de bouw van appartementen. Behalve paalkuilen, een kelder en muurresten uit de late en post-middeleeuwen, is een waterput uit de vroege middeleeuwen aangetroffen (De Smaele et al. In voorbereiding).

Figuur 3.3. Recente opgravingen in en om het centrum van Turnhout

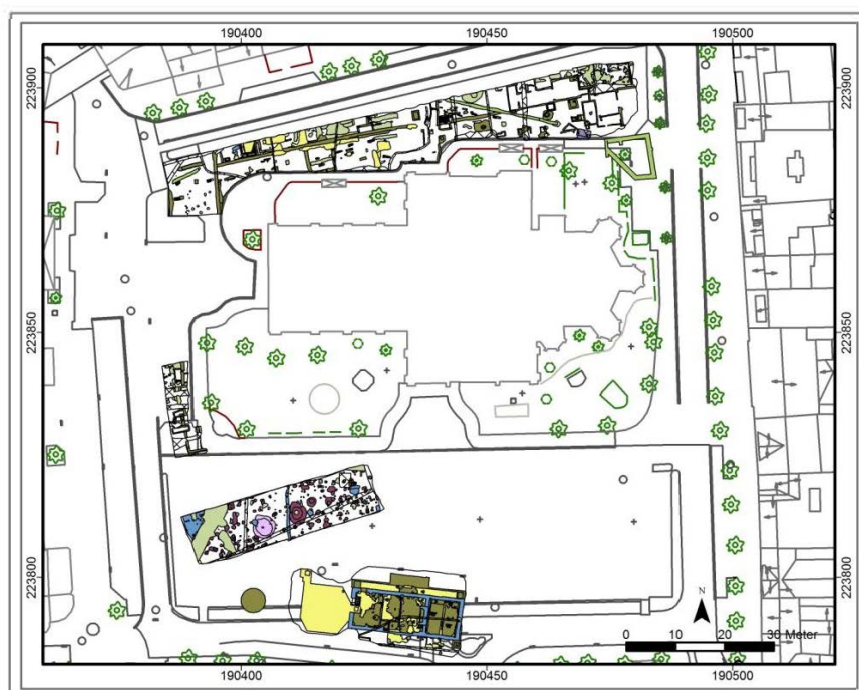
Naar aanleiding van de bouw van een ondergrondse parkeergarage aan het cultureel centrum De Warande werd in 2008 een archeologische opgraving uitgevoerd. Hierbij zijn aardewerk uit de late bronstijd, bijgebouwen en kuilen uit de midden ijzertijd, kuilen uit de vroege Romeinse periode, een waterput uit de vroege middeleeuwen en sporen uit de negentiende eeuw aan het licht gekomen (Bracke 2009). Tijdens de opgraving aan de Jacobsmarkt in 2008 werden een kuil met nederzettingsafval uit de midden ijzertijd aangetroffen, paalkuilen uit de vroege middeleeuwen en bewoningssporen vanaf de late middeleeuwen (Bracke 2012).

Naar aanleiding van de ontwikkeling van de voormalige fabriek van Brepols in het kader van het Turnova-project, werd een archeologisch veldonderzoek verricht aan de Baron Frans du Fourstraat in 2009. Hierbij zijn pas sporen van bewoning aangetroffen vanaf de veertiende eeuw en dit in de zone die tegen de Grote Markt aanleunt (De Craemer in 2012).

In 2010 werd archeologisch veldonderzoek verricht op de Grote Markt, naar aanleiding van de heraanleg van het plein rond de Sint-Pieterskerk. In totaal zijn vier werkputten aangelegd, waarbij paalkuilen, waterputten, greppels, inhumatiegraven, muurresten en uitbraaksporen aangetroffen zijn en dateren van de vroege middeleeuwen tot en met de nieuwe tijd. In de noordelijke werkput zijn de muurresten van de Latijnse School en huizen langs de Victor

van Halsstraat vastgesteld alsook inhumatiegraven uit de late middeleeuwen. In de zuidelijke werkput zijn de restanten van het voormalige stadhuis van Turnhout en een schuilkelder uit Wereldoorlog II gedocumenteerd. In de sleuf aan de zuidwestelijke hoek van de Sint-Pieterskerk zijn de resten van het Steentje vastgesteld. Ten slotte zijn onder de ophogingslagen in de laatste werkput paalkuilen, kuilen en twee waterputten uit de vroege en de volle middeleeuwen aangetroffen (De Smaele *et al.* In voorbereiding c).

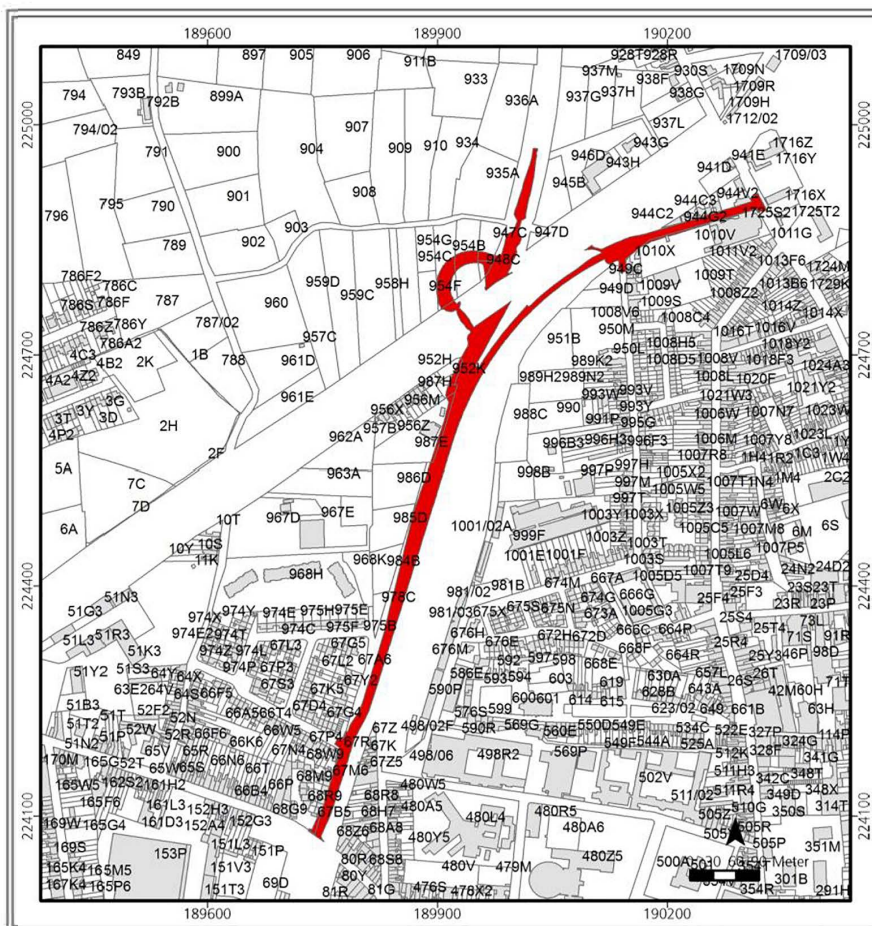
Figuur 3.4. Overzicht van de opgraving op de Grote Markt van Turnhout.

4 Onderzoeksstrategie

Doel van het onderzoek was het documenteren van eventuele archeologische resten die bij de werken aan het licht zouden komen. Hiervoor werden de graafwerken nauwlettend opgevolgd met geregelde werfbezoeken. Voor de aanleg van de Hendrik I-Lei wordt het bestaande tracé van het Bels Lijntje verplaatst, waarbij de bestaande spoorwegberm gedeeltelijk wordt afgegraven en er een bredere weg ontstaat. Gemiddeld werd een strook van ca. 7-10 meter breedte afgegraven naast het bestaande talud over een lengte van ongeveer 660 meter. Aan de overkant van het kanaal werd een zone afgegraven voor de aanleg van een talud aan de uitgang van de fietsersbrug. In totaal komt dit neer op een zone van ca. 4500 m².

Figuur 4.1. Overzicht van het tracé op de kadastrale kaart.

Aangezien geen sporen werden vastgesteld beperkte de opvolging zich tot fotografische registratie van de aangelegde vlakken en bodemprofielen.

5 Resultaten

In 2011 werden echter alleen de bomen op het tracé gekapt en het talud vrijgemaakt van begroeiing, waardoor er geen waarnemingen konden worden gedaan.

Figuur 5.1. Spoorwegberm en uitbreidingsstrook na het verwijderen van de bomen op het tracé van de Hendrik I-Lei

Bij de verdere opvolging in januari bleek dat bijna nergens op het tracé het archeologische niveau werd aangesneden. Voor de werken –het verplaatsen van het talud- bleek het te volstaan om de bovenste 30 cm af te graven, waarbij het vlak werd aangelegd op de moerassige en venige bodem.

Figuur 5.2. Basis van de nieuwe berm bij de aanvang van het verplaatsen van het talud aan de Noordboulevard, met links de natuurlijke moerassige bodem

Vervolgens werd daar het zand van het oude talud opgestort en aangereden om zo een schans te maken naar de fietsersbrug over het kanaal.

Figuur 5.3. Bunker langs het kanaal die bewaard blijft in de arm van het talud van de fietsersbrug over het kanaal

Aan de overkant van het kanaal is ook even gekeken ter hoogte van de bunker die in de kom van de fietserschans behouden blijft. Hier werd het vlak grotendeels aangelegd aan de onderkant van de ploeglaag, zodat ook hier waarnemingen niet mogelijk bleken.

6 Conclusie en aanbevelingen

6.1 Conclusie

Naar aanleiding van de geplande aanleg van een fietsersverbinding over het kanaal ten noordwesten van Turnhout is een archeologische begeleiding uitgevoerd. Hierbij konden geen waarnemingen worden gedaan aangezien bijna nergens het archeologische vlak is aangesneden. Wel bleek duidelijk dat het gebied in het verleden moerassig is geweest, wat wordt bevestigd door historische kaarten.

6.2 Aanbevelingen

Aangezien de werken geen schade toebrengen aan het mogelijke aanwezige bodemarchief en er geen indicaties zijn dat er op deze locatie bewoning uit verleden kan worden verwacht, kunnen de terreinen vrij te geven voor de geplande werken.

Literatuur

BRACKE M. 2009. *Archeologische opgraving op de geplande ondergrondse parkeergarage te Turnhout-Waranderparking*. Archaeological Solutions Rapportage 21, Mechelen.

BRACKE M. 2012. *Archeologische opgraving aan de Jacobsmarkt te Turnhout*. Archaeological Solutions Rapportage, Mechelen.

DE CRAEMER S. 2012. *Archeologische opgraving ter hoogte van de voormalige Brepols-fabriek te Turnhout* (Archaeological Solutions Rapportage). Mechelen.

DELARUELLE S. & TOPS B. 2012. *Turnhout en de Grote Markt. De geschiedenis archeologisch bekeken*. Brepols, Turnhout.

DE SMAELE B., DELARUELLE S. & VAN DONINCK J., (in voorbereiding). *Sporen uit de vroege en volle middeleeuwen aan het Kasteelplein in Turnhout*. Archeologische dienst Antwerpse Kempen Rapport 3, Turnhout.

DE SMAELE B. DELARUELLE S. & VAN DONINCK J. (in voorbereiding). *Opgravingen aan het Zegeplein in Turnhout*, Archeologische dienst Antwerpse Kempen Rapport 6, Turnhout.

DE SMAELE B., DELARUELLE S., THIJS C., HERTOOGHS S. & VAN DONINCK J. (in voorbereiding). *Het gat in de Markt: opgravingen op de Grote Markt in Turnhout*. Archeologische dienst Antwerpse Kempen Rapport 50, Turnhout.

Lijst van afbeeldingen

Figuur 1.1. Situering van het tracé van de nieuwe Hendrik I-Lei in Turnhout....	7
Figuur 1.2. Sfeerfoto van het terrein tijdens de aanleg van het talud aan het kanaal	8
Figuur 2.1. Drainage en van de bodems in en rond het plangebied. bruin: matig goed gedraineerd. lichtbruin: matig vochtig, beige: vochtig	9
Figuur 3.1. Situering van het plangebied op de kaart van Vandermaelen (1848).....	10
Figuur 3.2. Overzicht vindplaatsen (CAI) in de buurt van het plangebied.	11
Figuur 3.3. Recente opgravingen in en om het centrum van Turnhout.....	12
Figuur 3.4. Overzicht van de opgraving op de Grote Markt van Turnhout.	13
Figuur 4.1. Overzicht van het tracé op de kadasterkaart.....	14
Figuur 5.1. Spoorwegberm en uitbreidingsstrook na het verwijderen van de bomen op het trace van de Hendrik I-Lei	15
Figuur 5.2. Basis van de nieuwe berm bij de aanvang van het verplaatsen van het talud aan de Noordboulevard, met links de natuurlijke moerassige bodem.....	15
Figuur 5.3. Bunker langs het kanaal die bewaard blijft in de arm van het talud van de fietsersbrug over het kanaal	16